

SIMEON ROMPORTL

SYNTAGMATICKÉ VZTAHY V PLÁNU SIGNIFIÉ

Každá znaková jednotka, ať elementární, ať komplexní, slouží v podstatě k tomu, aby vytrhovala z languových souvislostí určité množiny figur významu (a spojením s figurami výrazu je činila transportabilními). Proto jest každému syntagmatu či jakémukoli jinému komplexnímu znaku¹ rozuměti spíše jako usouvztažnění dvou, resp. několika signifié, několika množin figur významu.²

Na rozdíl od způsobu, jakým se komplexní znak reflektuje v signifiát, nerovná se zdaleka vždy v oblasti signifié komplexní význam prostému součtu, hromadění složek. Mezi významy složek komplexního znaku se zásadně mohou realizovat různé logické vztahy. (Tyto vztahy chápeme jako operace, jimž se významy nižších znakových jednotek podrobují v okamžiku, kdy se spojují ve znakovou jednotku vyšší, komplexní.) Kdežto např. determinální syntagmata jako *dobrý otec* nebo *pracovati rychle* představují průnik tříd, je význam usouvztažnění členů v syntagmatu, sestávajícím z členu určovaného a volného rozvíjejícího členu, roven zahrnutí podtřídy do třídy, např. *naše děvčata*, *vždy ochotná*. Určité formy predikace a rozvíjení se zatím nepodařilo uspokojivě definovat v termínech logiky (podmět — sloveso — přímý předmět). Jednou z forem determinace je rovněž odvozování slov a také gramatická flexe (alespoň syntetická), i když gramatická flexe má určité zvláštnosti a i když zde už často forma nebývá kryta substancí (zato má jiný specifický úkol, úkol služebný).

Strukturu vztahů mezi výrazem a významem lze stanovit jen na základě složitého procesu aproximativně adekvátní segmentace jak výrazové stránky, tak stránky významové, ověřovaného neustále hledáním nejadekvátnějších funkčních vztahů mezi jednotlivými segmenty (podmnožinami figur) výrazu a významu. Takováto segmentace vyžaduje ovšem bezpečnou znalost obou stránek. Kriterium si přitom postupně vypracováváme tím způsobem, že uvedenou metodou analyzujeme všechny komplexní znaky, jejichž struktura obsahuje některé totožné složky, a výsledky neustále navzájem korigujeme.

¹ Pojem „komplexní znak“ chápu jako syntagma v nejšířím slova smyslu — to znamená jako syntagma neomezené ani podmínkou binárnosti, ani subordinace složek, ani analytičnosti struktury (tedy zahrnující také usouvztažnění morfémů v rámci slova — tzv. vnitřní syntagma). Termín „syntagma“, kterého používám pouze na tomto místě, není nutno přesněji definovat, poněvadž se s ním v práci dále neoperoje. Adjektivu „syntagmatické (vztahy)“ jest rozuměti jako atributu utvořenému od pojmu „komplexní znak“ (tedy „vztahy mezi složkami v komplexním znaku“).

² Pod pojmem figura rozumím invariantu ve sféře jazykové struktury. Mám za to, že je tento Hjelmslevův termín vhodnější než termín invarianta, poněvadž implikuje hjelmslevovské rozlišování mezi substancí a formou.

Totožnost stejných složek v první fázi pouze předpokládáme. Nepodaří-li se nám ji během analýzy v určitých případech potvrdit, mluvíme o homonymii, popř. musíme takové zdánlivě totožné segmenty považovat za výsledek nesprávné segmentace, a potom je nemůžeme považovat za složky.

Ze všeho nejtěžší je stanovit identitu složek polysémických. U takových výrazů může být identita garantována jediné existencí významové invarianty. Z toho, co bylo dosud řečeno, už vyplývá, že si invariantu nelze představovat v tradičním smyslu slova, tedy ani jako neměnný význam, který se musí vyskytovat ve stejné podobě ve všech komplexních znacích, v nichž se daná složka vyskytuje, ani jako invariabilní séma nebo množinu sémat, které, resp. která se alespoň v některých komplexních znacích podílejí na výstavbě těchto znaků spolu se sématy variabilními. Tím bychom nijak nevysvětlili podstatu polysémie složek, poněvadž místo zdůvodňování různosti celých významů jednotlivých složek bychom museli zdůvodňovat různost jejich variabilních částí. U některých znaků kromě toho nelze najít ani jediné séma, které by bylo konstantní ve všech situacích. Tak ve slovesném tvaru *byly byste malovány* se nevyskytuje ani jediné z gramatických sémat, která se vyskytují ve tvaru *maloval*, ačkoli je v obou tvarech obsažen tentýž gramatický morfém „-l(-)“. Proto musíme významovou invariantu chápat jako konstrukt.³ Dojdeme k němu tím způsobem, že se snažíme každý konkrétní význam polysémické jednotky chápat jako výsledek nějaké logické operace, které byla podrobena nějaká konstanta. Pro každou množinu různých polysémických znakových jednotek, které mohou vystupovat jako složky komplexního znaku a u nichž předpokládáme, že jsou identické, se snažíme stanovit množinu operací, pomocí kterých lze k jejich navzájem odlišným významům dojít od stejného základu, jakož i definovat tento základ.

Je tedy garantem identity znakové složky konstrukt, který chápeme jako potenciální význam. Každý takový konstrukt musí být ještě označen ukazateli o tom, jakým operacím se podrobuje ve spojení s konstrukty významové identity jiných znakových složek. Je důležité, že co do způsobu, jakým se tyto konstrukty k sobě navzájem chovají, lze je seskupovat do určitých tříd, takže také citované ukazatele nemusí odkazovat na jednotlivé morfémy, nýbrž na celé třídy morfémů. Na základě významových invariant opatřených takovýmto aparátem lze odvodit významový podíl každého znaku, pokud vystupuje jako složka znaku komplexního, a to pro kterýkoli komplexní znak.

O určení podobných významových invariant jsem se pokusil v práci „Struktura gramatické složky slovesných tvarů určitých v češtině“.⁴ Zvolil jsem ke svému zkoumání právě tuto oblast jazykové struktury proto, že prozatím známe figury významu bezpečně pouze ve sféře gramatické morfologie. Významové invarianty gramatických morfémů jsem pro danou množinu zkoumaných konstrukcí stanovil jako souhrn sémat ve všech třídách výskytu pro každý zkoumaný morfém. Lze předpokládat, že pro jiné oblasti struktury jazyka bude nutno invarianty definovat jinak, vycházejíc vždy z druhu

³ Specifikum těchto jednotek je třeba vidět v kontextu glosematické koncepce jazyka. (O. Leška dochází k podobné koncepci významu jako invarianty přímo na základě domýšlení některých myšlenek kodaňské školy. — O. Leška, *Zur Invariantenforschung in der Sprachwissenschaft*. Travaux linguistiques de Prague 1, str. 85–93, Praha, 1964.)

⁴ Má vyjít v první polovině roku 1970 jako 1. svazek edice „Studie ČSAV“.

logických vztahů, které se mezi významovými složkami komplexního znaku uplatňují.⁵

Zůstává však otázkou, zda způsob, jakým se významová invarianta znakové jednotky uplatňuje, vystupuje-li v roli složky nějakého komplexního znaku, máme považovat za projev inherentní vlastnosti struktury příslušného komplexního znaku (jejíž druh je definován strukturou vztahů mezi signifiant a signifié) nebo za důsledek inherentní vlastnosti složky. V citované práci jsem se snažil dokázat, že existuje oblast jazykové struktury, ve které zmíněné vlastnosti lze promítnout do složek (neboť jsou v dané oblasti jazyka konstantní pro každou dvojici morfémů). Opačná koncepce by v daném případě byla v aplikaci méně efektivní, ačkoli by nebyla nemožná. Nehledě na některé specifické zvláštnosti gramatického systému (zvláště na obligátní přítomnost sémát určitých kategorií v gramatických tvarech), lze mít za to, že v podobných případech jde o realizaci (nikoli přímo v oblasti parolové, nýbrž v oblasti langúového inventáře) určité latentní potence znakových jednotek, a to pod vlivem vlastností struktur komplexního znaku, které se samy opět mohou konstituovat jedině díky zmíněným potenciím znakových jednotek. Tím se zároveň tyto znakové jednotky specialisují.

Pro druh polysémie, kterým jsme se v této práci zabývali, jsou relevantní pouze vztahy v oblasti jazykové formy. Polysémie, za níž je odpovědna různá interpretace jazykové formy v substanci, respektive substance ve formě⁶ nemá s ní nic společného.

SYNTAGMATIC RELATIONS IN THE PLAN OF MEANING

Interrelations between the constituents of complex signs can be established on the ground of an inquiry into the part they play in constituting the meaning of the whole complex sign. Account must be taken of all the types of complex signs containing the constituents investigated, and the results must be compared with one another.

The real meaning of every sign-constituent (and of every sign in general) is a construct, endowed with invariability. At the moment, a set of constituents join together, thus forming a complex sign, a certain logical operation is performed over their meaning-invariants, which determines the meaning of the complex sign as a whole in that it defines the rôles the constituents are to play in it.

Principles are explained, according to which the invariant of meaning can be stated for each sign-unit and an apparatus, i. e. a reference system is suggested for each meaning-invariant. Thus it will be evident, at once, to which kind of logical operation(s) the respective sign-constituent is to be subjected, if connected with different other sign-constituents.

Further, the question is considered, whether the competence of deciding, which kind of logical operation the given sign-unit has to undergo, may be regarded as the inherent property of the complex sign, or of its constituents.

All the statements made in this paper apply only to interrelations in the sphere of language-form. They do not cover the questions of interpretation of form in substance, or of substance in form, respectively.

⁵ Na konkrétním materiálu (slovesných předpon v ruštině) dochází k významovým invariantám chápaným v podobném smyslu také Z. Skoumalová (Z. Skoumalová, *O komplexní analýsu verbální prefixace*. Kapitoly ze srovnávací mluvnice české a ruské III, str. 153—231, Praha, 1968).

⁶ Nejpřístupnější objektivnímu zkoumání je v tomto ohledu sémantika gramatických tvarů (použití přítomné ve funkci futura nebo perfekta, indikativu ve funkci imperativu aj.) O tomto druhu polysémie pojednává H. Křížková. (H. Křížková *Pervičnyje i vtoričnyje funkcii it. naz. transpozicija form*. Travaux linguistiques de Prague 2, str. 171—182, Praha, 1966).

